

Фойда солиғини ҳисоблаш ва тўлаш тартибини такомиллаштириш

Рустамов Соҳиб Рустам ўғли

Тошкент давлат иқтисодиёт университети мустақил тадқиқотчиси

email: rustamovsohib@gmail.com

ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
Volume: 1 Issue: 5 DOI: https://doi.org/10.55439/INSURE/vol1_iss5/a14	Ушбу мақолада фойда тадбиркорликни ривожлантиришнинг асосий омилларидан бири бўлиши билан бирга, дунё амалиётида бюджет даромадларини шакллантиришнинг асосий манбаи сифатида асосий солиқ солиш объектларидан бири ҳисобланади. Фойдадан олинadиган солиқ тури фойда солиғи ҳисобланади. Фойда солиғи солиққа тортишнинг энг сўнгги босқичи бўлиб, адолатли солиқ ҳисобланади. Шу сабабли, фойда солиғи солиқ тизимида муҳим аҳамиятга эга эканлиги қўриб чиқилган ва оптималлаштириш учун илмий амалий тақлифлар келтириб ўтилган.
KEYWORDS	<i>Фойда солиғи, адолатли солиқ, солиқ сиёсати, солиқ базаси, солиқ ставкалари, солиқ юки, солиқ имтиёзлари.</i>

Кириш

Жаҳон амалиётида фойда солиғи орқали иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш юзасидан кенг қўламли илмий тадқиқотлар олиб борилмоқда. Илмий изланишларда иқтисодиётнинг интеграциялашуви ҳамда жаҳон бозори конъюнктурасидаги ўзгаришларни инобатга олган ҳолда фойдани солиққа тортишни такомиллаштириш, фойда солиғининг миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлигига таъсири, мамлакатнинг халқаро рақобатбардошлигини оширишга таъсир этувчи фойда солиғининг омиллари, мамлакат солиқ сиёсатининг рақобатбардошликка таъсири ҳамда фойда солиғи ставкаларининг инвестицияларни жалб этишдаги ўрнига алоҳида эътибор қаратилган. Унда солиқни бошқаришда солиқ органлари дуч келадиган асосий муаммолар, масалан, солиқдан қочиш, бўйин товлаш ва тартибга солишнинг мураккаблиги қўриб чиқилади. Бундан ташқари, у корпоратив даромад солиғи маъмуриятчилигини такомиллаштиришнинг мумкин бўлган афзалликларини, жумладан, қонунчиликка риоя қилишни ошириш, солиқ бўшлиқларини камайтириш ва даромадларни йиғишни кучайтиришни муҳокама қилади. Бундан ташқари, фойда солиғи маъмуриятчилигини яхшилаш учун ишлатилиши мумкин бўлган турли стратегия ва ёндашувларни ўрганади. Булар солиқ қонунчилигига риоя қилиш учун технология ва рақамли ечимлардан фойдаланиш, тавakkалчиликка асосланган аудит техникаси, ахборот алмашиш ва бошқа солиқ органлари билан ҳамкорлик, шунингдек, солиқ ходимларининг салоҳиятини ошириш ташаббусларини ўз ичига олиши мумкин. Фойда солиғи маъмуриятчилигининг жорий ҳолатини ўрганиш ва такомиллаштириш йўналишларини аниқлаш орқали ушбу таҳлил солиқ маъмуриятчилиги амалиётини такомиллаштириш бўйича олиб борилаётган муҳокама ва сайҳаракатларга ҳисса қўшишга қаратилган. У иқтисодий ўсишни рағбатлантириш, солиқ адолатлилигини таъминлаш ва аҳолининг солиқ тизимига ишончини сақлашда мустахкам ва самарали юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи тизимининг муҳимлигини эътироф этади. Умуман олганда, ушбу таҳлил корхоналар фойда солиғи маъмуриятчилигини такомиллаштириш билан боғлиқ муаммолар ва имкониятлар ҳақида

қимматли тушунчалар беришга ва ушбу муҳим солиқнинг маъмуриятчилигини яхшилаш бўйича тавсиялар беришга интилади.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Хорижий иқтисодчи олим J.Mintzнинг фикрига кўра, ҳукуматлар самарадорлик, адолатлилик, маъмурий ёки сиёсий сабабларга кўра корхоналар фойдасини солиққа тортишдан манфаатдор ҳисобланади [1]. Корхоналардан олинadиган фойда солиғини ҳисоблашнинг асосий сабаблари куйидагилардан иборат:

1. Маъмурий – юридик шахслардан олинadиган фойда солиғининг ушлаб қолувчи роли. Даромадларнинг айрим қисмларига, масалан, амалга оширилмаган капиталнинг ўсишига солиқ солиш қийин бўлганда, даромаднинг тўлиқ солиққа тортилишини таъминлаш учун корхоналардан олинadиган фойда солиғи маъмурий жиҳатдан мос келади. Акс ҳолда, жисмоний шахслар даромад солиғини шахсий даражада солиқ тўлашдан қочиб, даромадни солиққа тортилмайдиган шахсларда қолдирадилар.

2. Норезидентларга тўланадиган даромадларни солиққа тортиш. Корхоналардан олинadиган фойда солиғи капитални импорт қилувчи мамлакат томонидан тўлов манбаида ушлаб қолинади, аммо бундай даромад охир-оқибат норезидентларга тўланиши мумкин. Бундан ташқари, ушбу солиқлар асосий солиқ тўловчи томонидан тўланадиган чет эл солиқларига тўғри келадиган даражада, импорт қилувчи мамлакат солиқ тушумидаги бошқа хорижий ҳукуматларга тўланадиган улушини олади.

Америкалик иқтисодчи олимлар R.Grey ва N.Tankus корхоналар фойдасини солиққа тортишнинг 3 та асосий назарияси яъни даромадлар назарияси, тақсимлаш ва хулқ-атвор назария мавжудлигини таъкидлайди [2].

1. Даромадлар назарияси. Даромадлар назариясига кўра солиқларнинг мақсади харажатларни молиялаштириш учун зарур бўлган маблағни тўплашдан иборат. Корхоналар жамиятнинг бошқа соҳаларига нисбатан энг юқори “тўлаш қобилияти”га эга ва шунинг учун “адолатли улуш”ни тўлаши лозим. Замонавий солиқ тизимлари, хусусан, маржинал солиқ ставкалари давлатнинг қарзларига барқарор таъсир кўрсатади, чунки юқори бандлик ва иш ҳақи миқдорининг ошишига жавобан солиқ тушумлари ҳам кўпаяди.

2. Таксимлаш назарияси. Таксимлаш назариясига кўра корхоналардан олинadиган фойда солиғи уларнинг даромадлари таксимланишига таъсир қилади. Капитал ва ишчи кучи ўртасидаги таксимот кураши асрлар давомида иқтисодий сиёсатнинг муҳим хусусияти бўлиб келган. Шу нуктаи назардан корхоналар фойдасини солиққа тортиш умумий тартибда корхоналарга солиқ солиш “юки”нинг бир қисmini тегишли равишда таксимлайди. Ушбу асос “даромадлар назарияси” учун асосларнинг иккиламчи элементи бўлиб, корхоналар “ўзларининг адолатли улушини тўлаш” керак деган фикрда аниқ кўриниб турибди.

3. Хулқ-атвор назарияси. Мазкур назарияга кўра ташкилий ва индивидуал хатти-ҳаракатларни жамиятга фойда келтирадиган тарзда ўзгартириш учун муайян солиқлар талаб қилинади. Корхоналар фойдасини солиққа тортишнинг яна бир муҳим асоси ҳисобланади. Ушбу назария маълум солиқларни уларнинг жисмоний шахслар ва муассасалар хатти-ҳаракатларига таъсири асосида оқлаши учун ишлатилади. Баъзи солиқлар яъни сигарет ва алкоғолларга солиқлар “яхши хулқ-атвор”ни рағбатлантириши билан асосланади, гарчи бу “ташки таъсирлар” иқтисодий назарияси 20 асрда ҳуқуқий доктринага таъсир ўтказгандан бери ўзгарган бўлса-да.

Россиялик тадқиқотчи Е.Шкробела томонидан фойдани солиққа тортишнинг назарий жиҳатлари ўрганилган [3]. Унинг фикрига кўра, фойда солиғининг ўзига хос хусусияти шундаки, ҳуқуқий жиҳатдан ушбу солиқ корхоналарнинг даромадларига солинадиган солиқ сифатида қаралади. Бирок, иқтисодий нуктаи назардан мазкур солиқ тури корхоналар эгаларининг даромадларига, пировард натижада эса ташкилотнинг ишлаб чиқариш омилига солинадиган солиқдир. Фойда солиғининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири бу – монетар ҳукумат аъзолари томонидан солиқ тўловчиларнинг айрим тоифалари ёки алоҳида хўжалик операциялари учун имтиёзлар жорий этилган ҳолда, ундан иқтисодиётнинг муайян фаолиятларини рағбатлантириш учун фойдаланилади.

О.Гафорованинг кайд этишича, фойда солиғи бошқа солиқ турларидан (мисол учун, қўшилган қиймат солиғидан) солиқ тўловчининг харажатлари истеъмолчилар томонидан харид қилинган товарлар ва хизматлар билан қопланмаслиги билан фарқ қилади, бу эса, ўз навбатида, фойда солиғининг иқтисодий хусусиятлари ўзгармаслигини таъминлайди. Ушбу солиқ мулкни қайта тақсимлашни янада объектив бошқаришга ёрдам беради, чунки бунда солиқ солишнинг иккита асосий – тартибга солиш ва назорат қилиш вазифалари юқори даражада таққосланади [4].

Н.Ҳайдаров томонидан стратегик чет эл инвесторларини кириб келишини рағбатлантириш мақсадида хорижий инвестицияли корхоналарни фойда солиғига тортишнинг янги, ноанъанавий механизми ишлаб чиқилган [5].

Қ.Тўхсанов кайд этишича фойданинг солиқ солиш объекти сифатидаги афзаллиги давлатнинг юз бераётган ўзгаришларга тезкор таъсир кўрсатиш имкониятидир. Солиқ солиш сифатида фойдани танлаш, алоҳида корхонада ўта юқори фойданинг пайдо бўлишини кайд этиш, бунинг сабабларини аниқлаш ва зарур ҳолларда солиқ солишнинг тартибга солувчи механизмдан фойдаланиш имконини беради [6].

Тадқиқотни амалга оширишда фойдаланилган усуллар (Methods/Методы). Тадқиқотни амалга оширишда қўйилган мақсадларни амалга оширишда мантиқий ва таркибий таҳлил қилиш, гуруҳлаштириш, иқтисодий-статистик таҳлил, ўзаро ва киёсий таққослаш усулларидан самарали фойдаланилди

Таҳлиллар (Analysis/Анализ). Бугунги кунда солиқ даврида соф тушуми бир миллиард сўмдан ошмаган юридик шахслар учун айланмадан олинadиган солиқ тури сақлиниб қолинмоқда. Бу эса, корхоналарга солиқ солишда номуносивбликни келтириб чиқаради. Шу билан бирга, юридик шахслар ўртасида соғлом рақобат муҳитини яратиш ва иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини ошириш имкониятини бермайди. Шу сабабли, фикримизча айланмадан олинadиган солиқ тўловчи корхоналар учун ҳам фойда солиғини жорий қилиниши мақсадга мувофиқ.

Ҳозирги вақтда мамлакатимизда рақобатбардош иқтисодиётни шакллантириш мақсадида солиқ юкининг даражасини камайтириш ҳамда барча корхоналарга бир хил солиқ солишга қаратилган ислохотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, иқтисодиётга солиқ

юкининг даражасини камайтириш, шунингдек, солиқ солишнинг соддалаштирилган ва умумбелгиланган тизими бўйича солиқларни тўлайдиган хўжалик юритувчи субъектлар ўртасидаги солиқ юки даражасидаги номуносивбликларни бартараф этиш солиқ сиёсатини такомиллаштириш концепциясининг асосий йўналишларидан бири сифатида белгиланди. Шунга асосан, фойда солиғини тўловчи корхоналар учун давлат мақсадли жамғармаларига юридик шахсларнинг товар айланмасидан ундирилadиган мажбурий ажратмалар бекор қилинди. Йиллик товар айланмаси 1 миллиард сўмдан ошган корхоналар умумбелгиланган солиқларни тўлашга ўтказилган ҳолда фойда солиғини тўлаш белгиланди. Бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинadиган солиқ акциз солиғи таркибига қўшилди. Айланмадан олинadиган солиқни тўловчи тадбиркорлик субъектлари учун ҳам юридик шахсларнинг мол-мулк солиғи, ер солиғи ва сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ жорий этилди.

1-жадвал

Фойда солиғи ва айланмадан олинadиган солиқнинг тўловчи корхоналарда солиқ таркибининг ўзгариши таҳлили [7]

2018 йил	2023 йил
Фойда солиғини тўловчи корхоналар томонидан тўланадиган солиқлар таркиби	
1) юридик шахслардан олинadиган фойда солиғи; 2) қўшилган қиймат солиғи; 3) акциз солиғи; 4) ер қаъридан фойдаланувчилар учун солиқлар ва махсус тўловлар; 5) сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ; 6) юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ; 7) юридик шахслардан олинadиган ер солиғи; 8) бензин, дизель ёқилғиси ва газ ишлатганлик учун олинadиган солиқ; 9) ягона иқтисодий тўлов ; 10) давлат мақсадли жамғармаларига мажбурий ажратмалар.	1) фойда солиғи; 2) қўшилган қиймат солиғи; 3) акциз солиғи; 4) ер қаъридан фойдаланганлик учун солиқ; 5) сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ; 6) юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ; 7) юридик шахслардан олинadиган ер солиғи; 8) иқтисодий солиқ; 9) рента солиғи.
Айланмадан олинadиган солиқни тўловчи корхоналар томонидан тўланадиган солиқлар таркиби	
1) ягона солиқ тўлови; 2) ягона иқтисодий тўлов .	1) айланмадан олинadиган солиқ; 2) иқтисодий солиқ; 3) сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ; 4) юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ; 5) юридик шахслардан олинadиган ер солиғи.

Шунингдек, 2020 йил 1 январдан амалиётга татбиқ этилган янги таҳрирдаги Солиқ кодексига мувофиқ бозорлар, кишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилар ҳамда хусусий амалиёт билан шугулланувчи нотариуслар учун ҳам фойда солиғи жорий қилинди.

Амалга оширилган ислохотлар натижасида, фойда солиғини тўловчи корхоналар томонидан тўланадиган солиқлар қискартирилган бўлса, айланмадан олинadиган солиқни тўловчи корхоналар учун эса солиқ турлари оширилган. Бунни қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин.

2-жадвал

“O'zbekiston Respublikasi Valyuta Birjasi” акциядорлик жамиятида солиқ юки ўзгариши таҳлили [8]

млн.сўм							
№	Солиқ ва бошқа мажбурий тўлов турлари	2018 йил	Ставка	Солиқ суммаси	2023 йил	Ставка	Солиқ суммаси
	Маълумот (иш. маъл.) солиқнинг соф қисми	45 426,8	x	x	47 997,0	x	x
1	Фойда солиғи	34 774,1	14%	4 868,4	36 948,9	12%	4 433,9
2	Иқтисодий солиқ	6 387,9	25%	1 597,0	7 642,4	25%	1 910,6
3	Мажбурий ажратма	45 426,8	3,2%	1 453,7	0,0	0%	0,0
4	Мол-мулк солиғи	1 001,7	5%	50,1	790,8	2%	15,8
5	Ер солиғи (мол-мулк)	0,4	104,9	44,7	0,4	125,9	53,6
6	Сув солиғи (сўзлашган)	4,2	98,2	0,4	2,9	150,0	0,4
	Жами	x	x	8 014,2	x	x	6 414,3
	Солиқ юки (%)	17,6			13,4		-4,3

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2023 йилда 2018 йилга нисбатан фойда солиғини тўловчи корхоналар томонидан тўланадиган солиқлар таркиби 10 тадан 9 тага

кискартирилган бўлса, айланмадан солиқ тўловчи корхоналарда 2 тадан 5 тага оширилган.

Фойда солигини тўловчи корхоналарда солиқ фойда солиги ставкаси пасайтириш ва солиқ турлари кискартирилиши натижасида ушбу корхоналарда солиқ юки камайди. Буни “O'zbekiston Respublikasi Valyuta Birjasi” акциядорлик жамиятида кўришимиз мумкин.

Юқоридига жадвал маълумотлари асосида “O'zbekiston Respublikasi Valyuta Birjasi” акциядорлик жамиятида солиқ юки ўзгаришин таҳлил қиладиган бўлсак, 2018 йилда ҳисобланган солиқ суммаси 8 014,2 млн.сўмни ташкил этиб, соф тушумга нисбатан 17,6 фоизни ташкил этган бўлса, 2023 йилда концепциянинг амалиётга жорий қилиниши натижасида солиқ суммаси 6 414,3 млн.сўмни яъни соф тушумга нисбатан 13,4 фоизни ташкил этган. Натижада, солиқ миқдори соф тушумга нисбатан 4,3 фоизга камайиб, 1 599,9 млн.сўм корхона ихтиёрида қолган. Шундан, солиқ ставкаси камайиши натижасида фойда солиги 434,5 млн.сўмга, мол-мулк солиги 34,3 млн.сўмга, мажбурий ажратмаларнинг бекор қилиниши ҳисобига 1 453,7 млн.сўмга солиқ миқдори камайган.

Айланмадан олинadиган солиқни тўловчи корхоналарда амалга оширилган ислохотлар натижасида яъни ресурс солиқларининг жорий қилиниши натижасида солиқ юки ошган. Буни “Spiter-Group” хусусий корхонасида кўришимиз мумкин.

2-жадвал

“O'zbekiston Respublikasi Valyuta Birjasi” акциядорлик жамиятида солиқ юки ўзгариши таҳлили [8]

млн.сўм

№	Солиқ бошиқа мажбурий тўлов турлари	ва	2018 йил			2023 йил			Фарқи
			Солиқ солиш базаси	Ставка	Солиқ суммаси	Солиқ солиш базаси	Ставка	Солиқ суммаси	
	Махсулот (иш хизмат) сотишдан соф тушуми		45 426,8	x	x	47 997,0	x	x	2 570,2
1	Фойда солиги		34 774,1	14%	4 868,4	36 948,9	12%	4 433,9	-434,5
2	Ижтимоий солиқ		6 387,9	25%	1 597,0	7 642,4	25%	1 910,6	313,6
3	Мажбурий ажратма		45 426,8	3,2%	1 453,7	0,0	0%	0,0	-1 453,7
4	Мол-мулк солиги		1 001,7	5%	50,1	790,8	2%	15,8	-34,3
5	Бр (млн.сўм га)	солиги	0,4	104,9	44,7	0,4	125,9	53,6	8,9
6	Сўв (сўм минг.м2)	солиги	4,2	98,2	0,4	2,9	150,0	0,4	0,0
Жами			x	x	8 014,2	x	x	6 414,3	-1 599,9
Солиқ юки (%)			17,6			13,4			-4,3

Юқоридига жадвал маълумотлари асосида “Spiter-Group” хусусий корхонасида солиқ юки ўзгаришин таҳлил қиладиган

References:

1. Knoll, Michael S., Taxes and Competitiveness. Faculty Scholarship. (2006) Paper 130.
2. Porter, M. E., Delgado, M., Ketels, C. & Stern, S. Moving to a new global competitiveness index.
3. Mintz, J.M. (1999). Globalization of the Corporate Income Tax: The Role of Allocation, in: FA 1999, pp. 389-423.
4. Nicodème, G. (2009). Corporate Income Tax and Economic Distortions, Taxation papers, Directorate General for Taxation and Customs Union, EC, 1-19.
5. Grey R., Tankus N., Corporate Taxation in a Modern Monetary Economy: Legal History, Theory, Prospects. SSRN Electronic Journal, January 2017.
6. Steven A. Bank, Entity Theory as Myth in the Origins of the Corporate Income Tax, 43 Wm. & Mary L. Rev. 447 (2001).
7. Sheldon D. Pollack, Origins of the Modern Income Tax, 1894–1913. The Tax Lawyer Vol. 66, No. 2 (WINTER 2013), pp. 295-330.
8. Тўхсанов Қ. Н. (2023) Ўзбекистон Республикаси солиқ тизими. Ўқув қўлланма. 86-90 бетлар. ТДИУ Тошкент 2023 йил...

бўлсак, 2018 йилда ҳисобланган солиқ суммаси 52,5 млн.сўмни ташкил этиб, соф тушумга нисбатан 5,8 фоизни ташкил этган бўлса, 2019 йилда эса солиқ суммаси

43,7 млн.сўмни яъни соф тушумга нисбатан 6,8 фоизни ташкил этган. Ҳисобланган солиқ миқдори 2019 йилда ўтган йилга нисбатан 8,8 млн.сўмга камайган бўлсада, солиқ юки соф тушумга нисбатан 1,0 фоизга ошган. Корхонада солиқ юки ошишининг асосий омилли ресурс солиқлари жорий қилиниши бўлган.

Кейинги йилларда мамлакатимизда барча тадбиркорлик субъектлари учун тенг имкониятлар яратиш мақсадида солиқ солишининг алоҳида тартиблари бекор қилиниб, замонавий солиқ тизимининг адолатли солиқ турларидан бири бўлган фойда солиги жорий қилинди. Бироқ, айрим турдаги солиқ тўловчилар учун солиқ солишининг махсус режими яъни айланмадан олинadиган солиқ сакланиб қолинмоқда. Натижада, солиқ тўловчилар ўртасида солиқ юки ўртасидаги фарқ сакланиб қолинмоқда. Бу эса рақобат муҳитига салбий таъсир қиладди. Чунки бир хил турдаги махсулотларни ишлаб чиқарувчи корхоналар товарларни икки хил нархда сотади. Солиқ юки кам бўлган корхона махсулотларни арзон нархда сотади, аксинча солиқ юки кўп бўлган корхона махсулотларини қимматроқ нархда сотади. Шунингдек, бир хил даромадга эга бўлган корхоналар томонидан тўланадиган солиқлар миқдори турлича бўлишига олиб келади.

Мақола бўйича хулоса ва таклифлар (Conclusions/Заключения). Хулоса қилиб айтadиган бўлсак, айланмадан олинadиган солиқни тўловчи корхоналарни умумбелгиланган тартибда солиқ солиш тартибига ўтказган ҳолда фойда солигини жорий қилиш мақсадга мувофиқ. Натижада, барча тадбиркорлик субъектларига бир хил солиқ солинади ва корхоналар ўртасида соф рақобат муҳити вужудга келади. Шунингдек, корхоналар томонидан ишлаб чиқариладиган махсулотлар ҳажми кўпаяди ва сифати ошади.

Тадқиқотларимиз шуни кўрсатдики, фойда солигини ҳисоблаш механизмни такомиллаштириш учун қуйидаги тадбирлар амалга оширилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

- фойда солигини ҳисоблаб чиқаришни соддалаштириш ва мураккабликларнинг олдини олиш мақсадида фойда солиги бўйича ҳисоблаб чиқариладиган ҳар ойлик бўнак тўловларининг бекор қилиниши;

- давлат бюджетига тушумлар барқарорлиги таъминлаш учун фойда солиги бўйича солиқ ҳисоботини топшириш ва солиқни тўлаш муддатини ҳар ойлик қилиб белгиланиши мақсадга мувофиқ.